

ΨΗΦΙΑΚΗ ΟΙΚΕΙΟΤΗΤΑ: ΜΕΤΑΦΕΡΟΝΤΑΣ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΑΠΟ ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΣΤΟ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ

DIGITAL INTIMACY: BRINGING LITERACY EXPERIENCES FROM HOME TO KINDERGARTEN

Μαρία Παπαδοπούλου
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια
ΤΕΠΑΕ, ΑΠΘ
mpapadopoulou@nured.auth.gr

Ευγενία Παγκουρέλια
Δρ. Φιλολόγος
eugeniapag@gmail.com

Εύη Κομπιάδου
Δρ. Νηπιαγωγός
ekompiad@gmail.com

Αικατερίνη Μακρή
Επίκουρη Καθηγήτρια
Τμήμα Γλωσσικών και Διαπολιτισμικών Σπουδών
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
aikamakri@uth.gr

Αικατερίνη Γάσπαρη
Νηπιαγωγός
gaspkate@gmail.com

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζονται πρακτικές γραμματισμού που αναπτύσσουν παιδιά προσχολικής ηλικίας κατά την ενασχόλησή τους με ψηφιακά μέσα ως αναπόσπαστο κομμάτι του αναδυόμενου γραμματισμού τους, παραδοσιακού και ψηφιακού. Τα δεδομένα προέρχονται από έρευνα που υλοποιήθηκε σε Δημόσιο νηπιαγωγείο της Θεσσαλονίκης. Συνεντεύξεις με παιδιά, γονείς και εκπαιδευτικούς καθώς και συστηματική παρατήρηση της αλληλεπίδρασης των παιδιών κατά την ενασχόλησή τους με ψηφιακά μέσα χρησιμοποιήθηκαν ως εργαλεία για τη συλλογή δεδομένων, παράλληλα με τεκμήρια 'παραδοσιακού' γραμματισμού που συλλέχθηκαν στη διάρκεια ενός εξαμήνου για την παρακολούθηση της ανάπτυξης του γραμματισμού των παιδιών. Τα ερευνητικά ευρήματα αποκαλύπτουν ένα εύρος εμπειριών γραμματισμού των παιδιών (ψηφιακού και παραδοσιακού). Αναδεικνύεται, επομένως, η σημασία της επίγνωσης του συσχετισμού μεταξύ 'οικιακών' εμπειριών και σχολικών πρακτικών των νηπίων, καθώς και του ρόλου που διαδραματίζουν οι πρώτες στην ενίσχυση της ανάπτυξης του παραδοσιακού και ψηφιακού γραμματισμού τους.

Λέξεις κλειδιά

Νήπια, ψηφιακός γραμματισμός, πρακτικές γραμματισμού, αναδυόμενος γραμματισμός, ψηφιακά μέσα.

Abstract

This paper presents the literacy practices that preschool children develop while engaging with digital media, considered as inherently connected to their emergent literacy, digital and conventional/traditional. The data presented and analyzed was drawn from research carried out with preschool children at a public kindergarten school in Thessaloniki. The research focused on exploring children's early practices with digital media, aiming at a) revealing their level of 'appropriation' with digital technology and b) studying their attitudes-and those of their parents, towards their digital skills and practices. Interviews with children, parents and teachers, as well as systematic observation of children's interaction with digital media were the main data collection tools. The research findings reveal a breadth of children's literacy (both traditional and digital) experiences. Their interpretation highlights the importance of connections between children's 'home' and school practices and the critical role the latter play in supporting the emergency of their traditional and digital literacy.

Key words

Digital literacy, young children, digital technology, kindergarten, home literacy.

0. Εισαγωγή

Η προσαρμογή της εκπαιδευτικής πραγματικότητας στις κοινωνικές συνθήκες, καθιστά στις μέρες μας τη χρήση των ψηφιακών μέσων αναπόσπαστο κομμάτι των πρακτικών τάξης, δεδομένης και της διασύνδεσής τους τόσο με συγκεκριμένα γνωστικά και αναπτυξιακά οφέλη όσο και με ευρύτερες δεξιότητες δημιουργικότητας, κριτικής σκέψης και συνεργασίας (Lieberman et al., 2009). Η σταθερή, μάλιστα, παρουσία ψηφιακών μέσων στην καθημερινότητα των μικρών παιδιών (Neuman et al., 2016) έχει ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη στον σχολικό χώρο ψηφιακών πρακτικών οι οποίες έχουν διαμορφωθεί από το άμεσο οικογενειακό ή ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον πριν ακόμη την είσοδο σε τυπικές δομές προσχολικής εκπαίδευσης (Romero-Tena et al., 2020).

Η εξοικείωση με τα ψηφιακά μέσα και τις πρακτικές με τις οποίες αυτά συνδέονται, ομοιάζει ως διαδικασία με τη φυσική διαδικασία ανάδυσης του παραδοσιακού γραμματισμού, που επιτυγχάνεται με την ενασχόληση με κείμενα της καθημερινότητας και εκτός σχολικού περιβάλλοντος και επιπλέον με πρακτικές που αναπτύσσονται σε συγκεκριμένο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο (Barton et al., 2000, Cope-Kalantzi, 2016, Street, 2003). Άλλωστε, όπως επισημαίνουν οι Bers et al. (2014) τα παιδιά επικοινωνούν και κατασκευάζουν γνώση μέσα από εμπειρίες που έχουν σε ψηφιακά και μη ψηφιακά μέσα. Με άλλα λόγια, οι δύο γραμματισμοί, παραδοσιακός και ψηφιακός, φαίνεται να συνδέονται ως προς τη διαδικασία ανάπτυξής τους, αλλά και ταυτόχρονα η ανάπτυξη του ενός μπορεί να υποστηρίζει στην ανάπτυξη του άλλου (Ihmedieh, 2014, Newman et al., 2016).

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η προσέγγιση αυτής της ψηφιακής ‘οικειότητας’, η παρουσίαση δηλαδή των ψηφιακών εμπειριών τις οποίες αποκτούν τα παιδιά προσχολικής ηλικίας στο σπίτι και τις οποίες μεταφέρουν στο σχολικό περιβάλλον ως αναπόσπαστο κομμάτι του φυσικά αναδύμενου γραμματισμού τους σε ψηφιακά και ‘παραδοσιακά’ μέσα. Έπειτα από μία σύντομη παρουσίαση της έννοιας του γραμματισμού και του ψηφιακού γραμματισμού, όπως αυτός οριοθετείται στην προσχολική ηλικία, παρουσιάζονται τα ευρήματα μίας έρευνας που πραγματοποιήθηκε με παιδιά προσχολικής ηλικίας για τη διερεύνηση των συνηθειών και των πρακτικών τους κατά την ενασχόλησή τους με συγκεκριμένες ψηφιακές εφαρμογές και των στρατηγικών που αναπτύσσουν για την επίλυση αναδύμενων προβλημάτων. Τα ευρήματα στηρίζονται στις απόψεις των ίδιων των παιδιών, των γονέων και των εκπαιδευτικών του νηπιαγωγείου, καθώς και στην παρατήρηση των επιλογών και των ενεργειών στις οποίες προέβησαν τα παιδιά κατά τη χρήση των ψηφιακών μέσων στη διάρκεια των ελεύθερων δραστηριοτήτων.

1. Θεωρητικό πλαίσιο

Ο γραμματισμός των μικρών παιδιών, όπως ήδη επισημάνθηκε, αναπτύσσεται όχι μόνο σε τυπικά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα αλλά και στο οικογενειακό και ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Στη σύγχρονη βιβλιογραφία δίνεται πλέον μεγάλη έμφαση στις πρακτικές γραμματισμού που αποκτώνται από τα παιδιά στο σπίτι (Roberts et al., 2005). Θα ήταν, επομένως, περισσότερο δόκιμο στη σύγχρονη εποχή να γίνεται λόγος για το ‘νέο ήθος’, (Lankshear & Knobel, 2003) δεδομένου του ότι μεγάλο μέρος των πρακτικών αυτών διαμεσολαβείται από τα ψηφιακά μέσα, καθορίζοντας από αντιλήψεις για το παιχνίδι και τον ελεύθερο χρόνο μέχρι και την εικόνα για τις ανθρώπινες σχέσεις-συναναστροφές και τον ίδιο τον εαυτό. Με βάση τα παραπάνω, είναι εύλογο να θεωρείται ως δεδομένο ότι πρώιμες εμπειρίες γραμματισμού ανακύπτουν στην επαφή των παιδιών με ποικίλες συσκευές, ψηφιακά περιεχόμενα και τους αντίστοιχους σημειωτικούς τρόπους (Kuipulainen et al., 2020). Τι ακριβώς, όμως, νοείται ως ψηφιακός γραμματισμός για παιδιά προσχολικής ηλικίας;

Η σχετική έρευνα αναδεικνύει ένα εύρος γνώσεων, δεξιοτήτων και πρακτικών που φέρουν τα μικρά παιδιά πριν την έναρξη της σχολικής ζωής τους. Ενδεικτικά, φαίνεται να έχουν μερική γνώση των ονομάτων και των ήχων των γραμμάτων. Επιδεικνύουν σε ποικίλο βαθμό φωνολογική επίγνωση και κατανοούν έντυπες κειμενικές συμβάσεις. Συνήθεις πρακτικές που εφαρμόζουν είναι η γραφή λέξεων (και του ονόματός τους) και γραμμάτων με τη χρήση ‘επινοημένης’ ορθογραφίας (*invented spelling*) (Puranik et al., 2018).

Οι όροι ‘έξωσχολικός’ (*out-of-school literacy*) (McTavish, 2010), “άτυπος γραμματισμός” (*informal literacy*, Rogers, 2008), “άτυπος οικο-γραμματισμός” (*informal home literacy*) (Hannon, 2018) ή “οικογραμματισμός” (*home literacy*) (Dong et al., 2020, Κουτσογιάννης, 2011,) αναφέρονται στον γραμματισμό ο οποίος καλλιεργείται εκτός σχολικού χώρου και στην πράξη σχετίζεται με ένα εύρος γνώσεων, δεξιοτήτων και πρακτικών που αποκτώνται

χωρίς συστηματική διδασκαλία, ενόσω τα παιδιά αλληλεπιδρούν με έντυπα ή ψηφιακά κείμενα της καθημερινότητάς τους. Σε επίπεδο προσχολικής ηλικίας ο αναδυόμενος γραμματισμός περιλαμβάνει μορφές συμπεριφορών που χρησιμοποιούνται από τα παιδιά στις απόπειρές τους να διαβάσουν ή να γράψουν κάτι, καθώς έχει διαπιστωθεί ότι τα μικρά παιδιά πολύ πριν τη συμβατική ανάγνωση εκδηλώνουν μία σειρά στρατηγικών και συμπεριφορών που αντλούνται από το εγγράμματο κοινωνικό περιβάλλον τους. Σε αυτή τη φάση ο γραμματισμός μπορεί να εκτείνεται σε ποικίλα και αλληλένδετα πεδία, από επίπεδο συστήματος (π.χ. δεξιότητες που αφορούν γραφοφωνηματικές αντιστοιχίσεις, φωνολογική επίγνωση, σχεδιαστική απεικόνιση γραμμάτων, 'επινοημένη' ορθογραφία, κ.ά.) και κειμενικής οργάνωσης (όπως γνώσεις για τη δομή, τη μορφή και τη λειτουργία ποικίλων κειμενικών τύπων) έως το επίπεδο της επικοινωνίας μέσω κειμένων.

Καθώς μεγάλο μέρος των πρακτικών ανάγνωσης και γραφής των μικρών παιδιών διαμεσολαβείται από ψηφιακά μέσα είναι σημαντική η κατηγοριοποίηση των δραστηριοτήτων στις οποίες αυτά εμπλέκονται κατά τη χρήση των ψηφιακών μέσων που προτείνεται από την McTavish (2010) ως: α) δραστηριότητες ανάγνωσης ηλεκτρονικών βιβλίων και δραστηριότητες με λογισμικό εξάσκησης και β) δραστηριότητες συμμετοχής σε ψηφιακές κοινότητες και συλλογικότητες, δημιουργία ταινιών, blogging και παιχνίδια. Οι δύο κατηγορίες αντανακλούν δύο διαφορετικές οπτικές για τον γραμματισμό. Ο ψηφιακός γραμματισμός φαίνεται να κινείται ανάμεσα σε δύο πλαίσια που ορίζουν διαφορετικές προσεγγίσεις του. Η πρώτη εστιάζει κυρίως στην ικανότητα κωδικοποίησης και αποκωδικοποίησης γραπτού λόγου, ενώ η δεύτερη τον εκλαμβάνει ως ικανότητα εμπλοκής με ώριμες και αυθεντικές μορφές δημιουργίας νοήματος, εμπλουσισμένες σε κοινωνικές πρακτικές. Εμφανής στις παραπάνω κατηγοριοποιήσεις είναι η διάσταση ανάμεσα στις δύο διαφορετικές θεωρήσεις του γραμματισμού, ως σύνολο γνωστικών δεξιοτήτων και ως κοινωνικοπολιτισμικής πρακτικής, με βάση τη διάκριση του Street (2003) για το αυτόνομο και ιδεολογικό μοντέλο γραμματισμού. Νεότερες προσεγγίσεις προσπερνούν αυτό το δίπολο, θεωρώντας ότι οι πρακτικές γραμματισμού των παιδιών με ψηφιακά μέσα περιλαμβάνουν την ανάγνωση, τη γραφή, την πολυτροπική επικοινωνία και δημιουργία νοήματος, την πρόσβαση, χρήση και ανάλυση κειμένων, παράλληλα με τη δημιουργία και διάδοσή τους, υιοθετώντας μία διευρυμένη θεώρηση της ανάγνωσης και της γραφής (Kontounourki et al., 2017).

Οι πρακτικές γραμματισμού των παιδιών με ψηφιακά μέσα περιλαμβάνουν, συνεπώς, μία διευρυμένη θεώρηση της ανάγνωσης και της γραφής, δηλαδή την ανάγνωση, τη γραφή, την πολυτροπική επικοινωνία και δημιουργία νοήματος, την πρόσβαση, χρήση και ανάλυση κειμένων, παράλληλα με τη δημιουργία και διάδοσή τους, ενώ συχνά νοούνται και οι δεξιότητες και ικανότητες που αναπτύσσονται κατά τη διάρκεια της ενασχόλησης με αυτά τα μέσα, όπως η ικανότητα χρησιμοποίησης του λογισμικού, αναζήτησης πληροφοριών και χρησιμοποίησής τους για συγκεκριμένους στόχους σε κοινωνικό επίπεδο (van Dijk, 2006).

Η 'ψηφιακή αλλαγή' που έχουν υποστεί οι πρακτικές γραμματισμού συνδέει τη γλώσσα με τις απαραίτητες στο άτομο ικανότητες και γνώσεις για ανάλυση και δημιουργία νοήματος και με πολυτροπικά κείμενα, τα οποία κυκλοφορούν μέσα από ψηφιακά μέσα, όπως οι υπολογιστές, οι κονσόλες παιχνιδιών, τα κινητά τηλέφωνα και οι φορητές ταμπλέτες. Σε γενικές γραμμές, η αναφορά στους όρους «ψηφιακοί γραμματισμοί» ή «νέοι γραμματισμοί», παραπέμπει σε καθημερινές δραστηριότητες ανάγνωσης και γραφής διαμεσολαβημένες από ψηφιακά μέσα. Το σημαντικό είναι ότι αυτές οι πρακτικές μπορεί να σχετίζονται αποκλειστικά με τη χρήση ψηφιακών μέσων ή να αξιοποιούν και να υβριδιστούν και μη ψηφιακά μέσα (Kumpulainen et al., 2020) και να καλλιεργούνται μέσα από την ενασχόληση με διαφορετικές ψηφιακές συσκευές (Sefton-Green et al., 2015), αφού ο ψηφιακός γραμματισμός είναι κομμάτι του παραδοσιακού και ο ένας συμπληρώνει και ενισχύει τον άλλο.

Σημαντικές παράμετροι που επηρεάζουν τις λειτουργικές δεξιότητες (operational skills) (van Dijk, 2006) με τις οποίες γίνεται η χρήση των ψηφιακών μέσων, είτε θετικά είτε αρνητικά, είναι ο χρόνος χρήσης των ψηφιακών μέσων, η στάση των γονέων απέναντι σε αυτά και η παρουσία άλλων μεγαλύτερων μελών της οικογένειας, όπως αδέρφια, παππούδες και γιαγιάδες (Chaudron et al., 2015), δεδομένου του ότι τα παιδιά ανακαλύπτουν τον δρόμο προς τους γραμματισμούς παίζοντας στους υπολογιστές και χρησιμοποιώντας tablets ή κινητά τηλέφωνα (Wohlwend, 2010). Το στοίχημα, επομένως, για τις/τους εκπαιδευτικούς είναι να ενισχύσουν τη φυσική διαδικασία ανακάλυψης του γραμματισμού ('παραδοσιακού' και ψηφιακού) από τα παιδιά, να τα βοηθήσουν να κατανοήσουν προηγούμενες εμπειρίες και να δημιουργήσουν μαθησιακά πλαίσια που θα αξιοποιούν τις εμπειρίες των παιδιών με στόχο τη δημιουργία νοήματος. Όλα αυτά κρίνονται ιδιαίτερως σκόπιμα, γιατί, ειδικά στην προσχολική ηλικία, τονίζεται η μεγάλη απόσταση και ασυνέχεια ανάμεσα στις ψηφιακές συνήθειες-πρακτικές που αναπτύσσουν τα παιδιά στο σπίτι και σε αυτές που καλούνται να καλλιεργήσουν στο σχολικό περιβάλλον (Burnett, 2010, McTavish, 2010).

Επειδή οι γνώσεις αναφορικά με τις ψηφιακές δεξιότητες των παιδιών και το πώς αυτές εμπλουτίζονται και μεταβάλλονται σε ένα διαρκώς εξελισσόμενο τεχνολογικό τοπίο είναι πολύ λίγες (Marsh, 2016, Aliagas & Margallo, 2017), η έρευνα προσανατολίστηκε ακριβώς στη διερεύνηση των συνηθειών-άτυπων πρακτικών γραμματισμού που αναπτύσσουν τα παιδιά προσχολικής ηλικίας κατά την ενασχόλησή τους με τα ψηφιακά μέσα ως μέρος του ευρύτερου ψηφιακού γραμματισμού τους.

2. Μεθοδολογία έρευνας

Η έρευνα υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος "DIGILIT Kids" ("Πρακτικές Γραμματισμού Παιδιών Προσχολικής Ηλικίας σε Ψηφιακά Περιβάλλοντα", κωδικός έργου 73314), χρηματοδοτούμενη από τον Ε.Λ.Κ.Ε. του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, σε Δημόσιο Νηπιαγωγείο της Δυτικής Θεσσαλονίκης, με είκοσι (20) παιδιά

προσχολικής ηλικίας (48-75 μηνών) και τους γονείς τους, κατά τη χρονική περίοδο Νοεμβρίου 2021 - Φεβρουαρίου 2022. Μετά τη διασφάλιση έγκρισης από την επιτροπή Ηθικής και Δεοντολογίας της Έρευνας του Α.Π.Θ., την ενημέρωση των γονέων για τους όρους και τις συνθήκες διεξαγωγής της έρευνας και την ενυπόγραφη συγκατάθεσή τους, έγινε η συλλογή των ερευνητικών δεδομένων σε συμφωνία με τις δεοντολογικές αρχές έρευνας στις επιστήμες της Εκπαίδευσης και με τήρηση των κανόνων ανωνυμίας και προστασίας των προσωπικών δεδομένων των συμμετεχόντων παιδιών.

Για τη συλλογή των δεδομένων αξιοποιήθηκαν συνεντεύξεις, παρατήρηση ελεύθερης αλληλεπίδρασης των νηπίων, καθώς και τεκμήρια επιπέδου γραμματισμού. Ειδικότερα, πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με τους γονείς και τα παιδιά, καθώς και τις εκπαιδευτικούς της τάξης (νηπιαγωγό και ειδικό εκπαιδευτικό προσωπικό). Με τις συνεντεύξεις, ατομικές και ημιδομημένες, γονέων-παιδιών συλλέχθηκαν δεδομένα αναφορικά με τα διαθέσιμα ψηφιακά μέσα στο σπίτι, τη διάρκεια ενασχόλησης, το είδος δραστηριοτήτων, τα ενδιαφέροντα και τις προτιμήσεις των παιδιών, την ύπαρξη ή μη καθοδήγησης, επίβλεψης και βοήθειας στην επίλυση προβλημάτων, τους τρόπους αναζήτησης εφαρμογών και δραστηριοτήτων και τον χώρο χρήσης των ψηφιακών μέσων. Με τη συνέντευξη της νηπιαγωγού συγκεντρώθηκαν πληροφορίες για τα δημογραφικά στοιχεία των νηπίων, τα διαθέσιμα ψηφιακά μέσα της τάξης και τον επιτρεπόμενο χρόνο πρόσβασης σε αυτά, το είδος των δραστηριοτήτων και ενδεχόμενους περιορισμούς στη χρήση τους, προτιμήσεις στο είδος των ψηφιακών μέσων, ψηφιακές δυνατότητες των νηπίων και τρόπους αντιμετώπισης προβλημάτων. Οι συνεντεύξεις γονέων, παιδιών και νηπιαγωγού ήταν εξισου σημαντικές προκειμένου να διασφαλιστεί η σύγκριση των πρακτικών που αναπτύσσονται στο οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον, αλλά και να ελεγχθεί τόσο η επίγνωση των γονέων για τις ψηφιακές δυνατότητες των παιδιών τους όσο και η ενδεχόμενη διάσταση στις πρακτικές που ακολουθούν τα νήπια στο διαφοροποιημένο από το σπίτι περιβάλλον του νηπιαγωγείου.

Κατά την παρατήρηση της ελεύθερης αλληλεπίδρασης καταγράφηκε συστηματικά η επαφή των νηπίων με τα τρία διαθέσιμα ψηφιακά μέσα, τον σταθερό υπολογιστή, το κινητό και το tablet, με σημεία ενδιαφέροντος την προκρινόμενη από το παιδί συσκευή, το πεδίο του αρχικού ενδιαφέροντός του, τη συνειδητότητα ή μη στην επιλογή των εφαρμογών, τον βαθμό εξοικείωσης με τη χρήση των επιλεγόμενων εφαρμογών, τον τρόπο αντιμετώπισης ενδεχόμενων δυσκολιών και τέλος την ανάπτυξη δημιουργικότητας στη χρήση των μέσων σε σχέση με τις δηλώσεις γονέων και νηπιαγωγού στις συνεντεύξεις. Στην περίπτωση του υπολογιστή και του tablet, παράλληλα με τις ερωτήσεις της ερευνήτριας προς τα νήπια για την περιγραφή και εξήγηση-αιτιολόγηση των ενεργειών τους, γινόταν καταγραφή οθόνης. Για τις ανάγκες της έρευνας, πέραν του ηλεκτρονικού υπολογιστή της τάξης, δημιουργήθηκε μία νέα γωνιά 'ψηφιακών μέσων' που εμπλουτίστηκε με φορητό υπολογιστή, τάμπλετ και κινητό.

Για τη διερεύνηση των γνώσεων και δεξιοτήτων των παιδιών αναφορικά με τον γραπτό λόγο, τόσο πριν την έναρξη του προγράμματος όσο και στη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας υιοθετήθηκε η πρακτική των ατομικών τεστ, φύλλων εργασίας, η δημιουργία portfolio με γραπτά κείμενα των παιδιών και ατομικών (μέσω συνέντευξης) τεστ διερεύνησης των δεξιοτήτων γραμματισμού τους. Παράλληλα, μέσα από οργανωμένη δραστηριότητα επιδιώχθηκε η σύγκριση δεξιοτήτων γραμματισμού σε παραδοσιακά και ψηφιακά μέσα.

Το μαθησιακό περιβάλλον προσαρμόστηκε για τις απαιτήσεις της έρευνας σύμφωνα με το προφίλ, τις προτιμήσεις και τις ανάγκες των παιδιών, με την τροποποίηση του ηλεκτρολογίου του υπολογιστή της τάξης (προσθήκη αυτοκόλλητων κεφαλαίων γραμμάτων, λέξεων και εικονιδίων), αρχειοθέτηση του υλικού σε φακέλους προσβάσιμους στα παιδιά στον σταθερό υπολογιστή και την επιλογή από τα ίδια τα παιδιά των εφαρμογών που θα υπήρχαν στο κινητό και το tablet βάσει σχετικού φύλλου εργασίας. Επισημαίνεται ότι η χρήση του tablet και ορισμένων εφαρμογών σε αυτό ήταν οικεία σε κάποια νήπια λόγω της αξιοποίησής του ως εκπαιδευτικού εργαλείου στην τάξη την προηγούμενη σχολική χρονιά.

3. Αποτελέσματα

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζονται εκείνα τα ευρήματα που αφορούν στις συνήθειες των νηπίων που συνιστούν άτυπες ψηφιακές πρακτικές και που υιοθετούνται στο περιβάλλον του σπιτιού - είτε επειδή τις επιτρέπουν είτε επειδή είναι αυτές της χρήσης των οποίων έχουν επίγνωση οι γονείς - και τις οποίες τα παιδιά επιλέγουν συνειδητά να χρησιμοποιήσουν στο περιβάλλον της τάξης με αποτέλεσμα την ενίσχυση του αναδυόμενου γραμματισμού τους.

3.1. Διαθέσιμα ψηφιακά μέσα, τρόπος και σκοπός χρήσης τους

Καταρχάς, πρέπει να επισημανθεί ότι το είδος των διαθέσιμων ψηφιακών μέσων στο σπίτι είναι αυτό που χρησιμοποιήθηκε και στην έρευνα, δηλαδή σταθερός υπολογιστής, που ήδη υπήρχε στην τάξη, tablet και κινητό τηλέφωνο. Επί του συνόλου των συμμετεχόντων νηπίων και όχι αθροιστικά ή συνδυαστικά, το 70% διέθετε στο σπίτι υπολογιστή, το 55% tablet και το 75% κινητό.

Διάγραμμα 1: Διαθέσιμα ψηφιακά μέσα

Το 20% των νηπίων διαθέτε και τα τρία ψηφιακά μέσα, ενώ ο συνδυασμός tablet-κινητού είναι ο συχνότερος (35%) σε σχέση με τον συνδυασμό υπολογιστή-κινητού (25%) ή υπολογιστή-tablet (10%).

Τα παιδιά, όταν έχουν στη διάθεσή τους 3 ή 2 ψηφιακά μέσα, σύμφωνα με τους γονείς, προτιμούν αυτά που μπορούν να κρατήσουν στα χέρια τους σαν να τους ανήκουν και να τα χειριστούν «μόνα» ακόμη και όταν δίπλα τους υπάρχει επίβλεψη και παρότι βρίσκονται σε κοινόχρηστο χώρο του σπιτιού, γι' αυτό και την υψηλότερη προτίμηση συγκεντρώνει το κινητό (56,25%), ακολουθεί το tablet (37,5%) και τελευταίος ο υπολογιστής (6,25%)

Πίνακας 1: Σκοπός χρήσης ψηφιακών μέσων από παιδιά

	Υπολογιστής	Tablet	Κινητό
Ταινίες	5%	0%	0%
Μουσική	5%	5%	5%
Βίντεο-Παιδικά	45%	45%	45%
Τραγούδια	10%	35%	15%
Φωτογραφίες	0%	0%	10%
Δραστηριότητες	45%	25%	25%

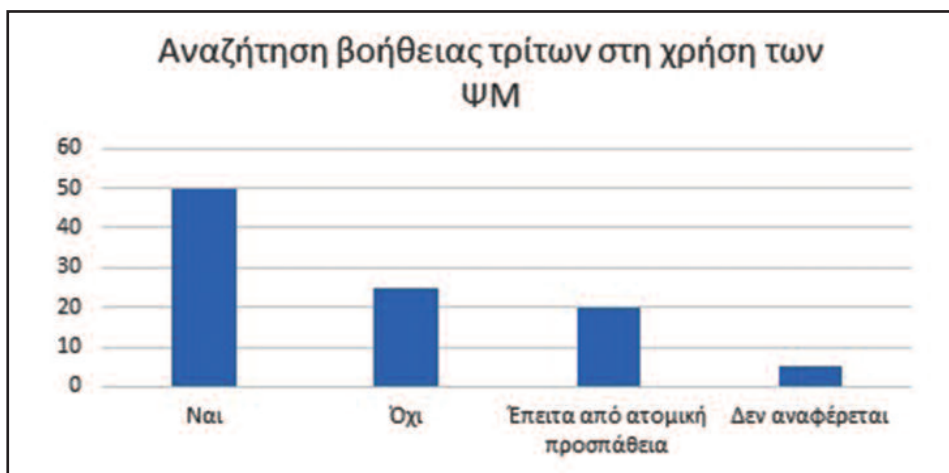
Όπως φαίνεται και στον παραπάνω πίνακα, οι ψηφιακές συνήθειες των παιδιών στο σπίτι διαφοροποιούνται ανάλογα με το μέσο, καθώς υπάρχει η τάση κάθε ένα να αξιοποιείται για συγκεκριμένη χρήση. Ο υπολογιστής χρησιμοποιείται κατεξοχήν για δραστηριότητες (45% των αναφερόμενων χρήσεων) και αποκλειστικά για την παρακολούθηση

ταινιών, το tablet κατεχοχόν για παρακολούθηση βίντεο-παιδικών (45%) και τραγούδια (35%) και το κινητό κυρίως για βίντεο-παιδικά (30%) και αποκλειστικά για φωτογραφίες.

3.2. Δεξιότητες νηπίων και περιορισμοί δυνατοτήτων

Αναφορικά με συνήθειες που εμπíπτουν στον ψηφιακό γραμματισμό, το 50% των γονέων δήλωσαν ότι τα παιδιά ζητούν τη βοήθειά τους για την αντιμετώπιση προβλημάτων στον χειρισμό των μέσων (πληκτρολόγηση και χειρισμό ποντικιού), το 25% ότι δεν ζητά βοήθεια - τα ίδια τα παιδιά στις συνεντεύξεις τους, σε ποσοστό 20%, αναφέρουν ότι δέχονται βοήθεια από τα μεγαλύτερα αδέρφια, χωρίς να εμπίπτει στην προσοχή των γονιών- και το 20% ότι αναζητά τη βοήθειά τους έπειτα από ατομική προσπάθεια. Στις συνεντεύξεις γονέων και παιδιών επιβεβαιώνεται ότι μόλις σε ποσοστό 5% το παιδί έχει πλήρη αυτοδυναμία στον χειρισμό των ψηφιακών μέσων.

Διάγραμμα 2: Αναζήτηση βοήθειας για επίλυση προβλημάτων σύμφωνα με γονείς

Ιδιαίτερα χαρακτηριστικό, επίσης, είναι το ότι το 95% των γονέων δήλωσε ότι το παιδί τους δεν παρουσιάζει δεξιότητες γραφής στα ψηφιακά μέσα, δηλαδή θεωρούν πως δεν γνωρίζει να πληκτρολογεί, ενώ γνωρίζει να γράφει σε παραδοσιακά μέσα (75%). Μόλις το 5% δηλώνει ότι το παιδί γνωρίζει να πληκτρολογήσει κάτι, να ενεργοποιήσει το μέσο ή να προχωρήσει στη χρήση του.

Τέλος, το 100% των γονέων που συμμετείχαν στην έρευνα δηλώνουν ότι έχουν παρατηρήσει μια χρήση των μέσων από τα παιδιά τους που τους εξέπληξε, καθώς δεν τους το είχαν δείξει ή εξηγήσει. Συγκεκριμένα, από αυτούς το 50% αναφέρθηκε σε δεξιότητες δημιουργικότητας/ευρηματικότητας «α' επιπέδου», δηλαδή την ενεργοποίηση και απενεργοποίηση ψηφιακών μέσων, άνοιγμα και κλείσιμο παραθύρων και την αναγνώριση

εικονιδίου εφαρμογών. Το υπόλοιπο 50% αναφέρθηκε σε δεξιότητες δημιουργικότητας «β' επιπέδου», οι οποίες σχετίζονταν με χρήση εφαρμογών και τις οποίες τα νήπια εμφάνισαν ως κεκτημένες δεξιότητες στο νηπιαγωγείο κατά τη διάρκεια της παρατήρησης, όπως θα παρουσιάσουμε στα αποτελέσματα της παρατήρησης στο σχολείο που ακολουθούν.

3.3. Χρήση μέσων και εφαρμογών στο νηπιαγωγείο

Η παρατήρηση των παιδιών στο περιβάλλον του νηπιαγωγείου οδήγησε σε διαφοροποιημένα αποτελέσματα, τουλάχιστον αναφορικά με επιλογές και ενέργειες των νηπίων στα ψηφιακά μέσα. Ως προς την επιλογή των μέσων, επειδή υπήρχε πρόβλεψη για πρόσβαση των νηπίων και στα τρία ψηφιακά μέσα, δεν λήφθηκε υπόψη η παράμετρος της προτίμησης.

Το 60% των νηπίων επιλέγουν συνειδητά για χρήση στο νηπιαγωγείο τις ίδιες εφαρμογές που σύμφωνα με τους γονείς τους χρησιμοποιούν και στο σπίτι, δηλαδή –ανεξαρτήτως ψηφιακού μέσου που προτιμούν στο σχολείο – αναγνωρίζουν το σχετικό εικονίδιο, επιλέγουν την εφαρμογή και γνωρίζουν πώς να τη χρησιμοποιούν. Ενδιαφέρον είναι ότι από αυτά, το 58,3% είναι προνήπια και το 41,7% νήπια.

Διάγραμμα 3: Απόψεις γονέων αναφορικά με επιρροή ψηφιακών μέσων

Το 40% των γονέων πιστεύουν ανεπιφύλακτα ότι η επίδραση των ψηφιακών μέσων στα παιδιά είναι θετική. Το 75% αυτών των γονέων, με την ανεπιφύλακτα θετική στάση απέναντι στα ψηφιακά μέσα, έχουν παιδιά που και στο σχολείο μεταφέρουν στην πράξη τη θετική στάση τους, καθώς αναζητούν και χρησιμοποιούν τις εφαρμογές που στο σπίτι

θεωρούνται δόκιμες. Μάλιστα, το 83,3% αυτών των νηπίων αναζητούν και χρησιμοποιούν την εφαρμογή χωρίς να επηρεάζονται από το είδος του ψηφιακού μέσου που έχουν στη διάθεσή τους, δηλαδή είτε είναι το κινητό, είτε το tablet είτε ο υπολογιστής, θα επιλέξουν και θα χρησιμοποιήσουν την ίδια εφαρμογή που επιλέγουν και στο σπίτι. Το 25% των γονέων πιστεύουν ότι η επίδραση των ψηφιακών μέσων στα παιδιά είναι ανάλογη της χρήσης που γίνεται. Τα παιδιά αυτών των γονέων σε πολύ υψηλό ποσοστό, 80%, - όπως ακριβώς και τα νήπια οι γονείς των οποίων είναι ανεπιφύλακτα θετικοί – χρησιμοποιούν στο σχολείο τις εφαρμογές που χρησιμοποιούν και στο σπίτι και μάλιστα το 60% αυτών στο ίδιο ακριβώς μέσο που έχουν και στο σπίτι.

3.4. Συνειδητότητα στη χρήση των εφαρμογών

Σε σχέση με τις ψηφιακές δεξιότητές τους όπως αναδείχτηκαν κατά την έρευνα στην τάξη, από το 50% (10)των παιδιών που επέλεξαν να χρησιμοποιήσουν τον σταθερό υπολογιστή στις ελεύθερες δραστηριότητες, το 40% (4)επέλεξε συνειδητά την εφαρμογή που στη συνέχεια χρησιμοποίησαν και το 10% (1)έπειτα από βοήθεια. Με την είσοδο νέων ψηφιακών μέσων στην τάξη παρατηρήθηκε πως το 100% των παιδιών, όταν ασχολήθηκαν με το tablet, επέλεξαν συνειδητά την εφαρμογή σε αυτό. Το 78,8% γνώριζε πώς να τη χρησιμοποιήσει, το 11,1% τη χρησιμοποίησε έπειτα από κάποια βοηθητική πληροφορία από τη νηπιαγωγό ή άλλα παιδιά, ενώ ένα άλλο 11,1% δεν γνώριζε πώς να τις χρησιμοποιήσει παρότι τις αναγνώρισε και τις επέλεξε. Οι γονείς των συγκεκριμένων παιδιών σε ποσοστό 50% δεν αναφέρθηκαν στη χρήση ειδικά κάποιας εφαρμογής στο tablet στο οικογενειακό περιβάλλον, το 27,8% ανέφερε ότι το παιδί τους δεν γνωρίζει πώς να χρησιμοποιήσει μια εφαρμογή που του ανοίγουν και μόλις το 22,2% δήλωσε ότι το παιδί τους γνωρίζει και τον τρόπο χρήσης της εφαρμογής. Αντίστοιχα στο κινητό το 89,5% των παιδιών επέλεξαν συνειδητά την εφαρμογή με την οποία ασχολήθηκαν, ενώ το 10,5% τυχαία. Από αυτά το 73,7% γνώριζε πώς να χρησιμοποιήσει την εφαρμογή που επέλεξε, το 5,2% το έκανε έπειτα από βοήθεια/παροχή πληροφορίας από τρίτο και το 21,1% δεν γνώριζε πώς να τις χρησιμοποιήσει.

3.5. Δεξιότητες γραφής στα ψηφιακά μέσα

Από το σύνολο των παιδιών το 60% μπορεί να γράφει το όνομά του στο χαρτί και αντίθετα με όσα αναφέρονται από τους γονείς, στο περιβάλλον του νηπιαγωγείου το 70% των παιδιών πληκτρολόγησαν το όνομά τους με ή χωρίς βοήθεια σε αρχείο Word. Ειδικότερα, το 40% πληκτρολόγησε το όνομά του στο σχολείο χωρίς βοήθεια, ενώ σύμφωνα με τους γονείς δεν το κάνει στο σπίτι. Αντίστοιχα με βοήθεια (στην αναζήτηση της θέσης των γραμμάτων στο πληκτρολόγιο, αντιγραφή του ονόματος από κάποιο πρότυπο), το πληκτρολόγησε το 30%, επίσης, χωρίς να το κάνει στο σπίτι.

Διάγραμμα 4: Πληκτρολόγηση στα ψηφιακά μέσα στο νηπιαγωγείο

Από το σύνολο των παιδιών που έγραψαν στην εφαρμογή Word όμως, μόνο το 20% ήξερε να πληκτρολογήσει και άλλες λέξεις-ονόματα (μαμά, μπαμπάς, γιαγιά, παππούς). Χαρακτηριστικό είναι ότι σε αυτές τις περιπτώσεις τα παιδιά είχαν παραδοσιακές δεξιότητες γραφής όχι όμως και ψηφιακές, σύμφωνα πάντα με τους γονείς. Αναφορικά με τα συγκεκριμένα ευρήματα έχει ενδιαφέρον να επισημανθεί ότι συνολικά το 40% των νηπίων μετέφεραν ακριβώς τις πρακτικές γραφής που έχουν αναπτύξει από τα παραδοσιακά στα ψηφιακά μέσα.

3.6. Δημιουργικότητα-ερευνητικότητα στη χρήση των ψηφιακών μέσων

Όπως ήδη αναφέρθηκε στα αποτελέσματα των συνεντεύξεων των γονιών, στο σύνολο τους δήλωσαν την έκπληξή τους με τη δημιουργικότητα των παιδιών τους. Κατά τη διάρκεια της παρατήρησης τα νήπια επέδειξαν δεξιότητες «β' επιπέδου» που αφορούσαν στην παράλειψη διαφημίσεων σε αναδυόμενα παράθυρα, τη ρύθμιση της έντασης του ήχου σε βίντεο που παρακολουθούσαν, τη χρήση του πλήκτρου «Space» για διακοπή της προβολής του βίντεο, την περιστροφή της συσκευής για προβολή πλήρους οθόνης, την εκκαθάριση του ιστορικού αναζητήσεων, το κατέβασμα και την εγκατάσταση παιχνιδιού στη συσκευή, τη ρύθμιση μεγέθους και χρώματος γραμματοσειράς στον κειμενογράφο (Word), τον χειρισμό του ποντικιού και επιλογής μέσω του κέρσορα.

4. Συζήτηση - Συμπεράσματα

Με την παρούσα έρευνα διαπιστώθηκε, σε συμφωνία και με άλλες μελέτες (Romero-Tena et al., 2020), ότι τα παιδιά εισάγουν στον σχολικό χώρο ψηφιακές εμπειρίες-πρακτικές τις οποίες έχουν διαμορφώσει πριν ακόμη την είσοδό τους στις τυπικές δομές

της προσχολικής εκπαίδευσης και οι οποίες διαμορφώνονται έμμεσα από τις συνήθειες του άμεσου οικογενειακού περιβάλλοντός τους.

Διαπιστώθηκε, επίσης, ότι η στάση των γονιών απέναντι στα ψηφιακά μέσα και η παρουσία άλλων μεγαλύτερων μελών της οικογένειας επηρεάζει τις πρακτικές των νηπίων (Chaudron et al., 2015), καθώς τα παιδιά των οποίων οι γονείς είχαν θετική στάση απέναντι στη χρήση των μέσων αναζήτησαν και χρησιμοποίησαν σε ποσοστό που αγγίζει το 85% εφαρμογές που στο σπίτι θεωρούνται δόκιμες, χωρίς να περιορίζονται από το είδος του ψηφιακού μέσου που έχουν στη διάθεσή τους. Επιβεβαιώθηκε ακόμη ότι η οικειότητα/εξοικείωση στη χρήση ενός μέσου στο σπίτι μεταφέρεται και στο σχολείο, όπως συνέβη με την εισαγωγή του tablet και του κινητού τηλεφώνου, και η οποία εκφράστηκε είτε με τη συνειδητή επιλογή οικείων-γνώριμων εφαρμογών είτε – σε περισσότερα από τα μισά νήπια – με την επιλογή και του ίδιου ακριβώς μέσου που χρησιμοποιούν στο σπίτι. Αυτό, συνεπώς, που τα παιδιά στο σύνολό τους (ποσοστό 100% στην περίπτωση του tablet) επέλεξαν συνειδητά στο σχολείο, το είχαν ήδη ανακαλύψει χρησιμοποιώντας tablets και κινητά στο σπίτι (Wohlwend, 2010). Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το ότι, παρόλο που οι γονείς σε μικρό ποσοστό (περίπου 20%) δηλώνουν ότι τα παιδιά τους γνωρίζουν τον τρόπο χρήσης μιας εφαρμογής, στην πράξη το 80% περίπου των νηπίων κατά τη χρήση της εφαρμογής στο σχολείο γνώριζε τον τρόπο λειτουργίας, επιβεβαιώνοντας ότι ο αναδυόμενος γραμματισμός μπορεί να ενισχυθεί με τη χρήση ψηφιακών μέσων και συγκεκριμένα μέσω των tablets (Neumann et Neumann, 2017), ακόμη και στις περιπτώσεις που οι γονείς αγνοούν ή υποεκτιμούν τις δυνατότητες που έχουν τα παιδιά τους στα ψηφιακά μέσα.

Το ότι μία ανεπτυγμένη μορφή εξοικείωσης με τα ψηφιακά μέσα και τις πρακτικές με τις οποίες αυτά συνδέονται βοηθά στην ανάδυση παραδοσιακού και ψηφιακού γραμματισμού και το ότι οι ψηφιακές πρακτικές με τις οποίες έρχονται σε επαφή τα παιδιά προσχολικής ηλικίας στο σπίτι (Kumpulainen et al., 2020) και τις οποίες μεταφέρουν στο σχολικό περιβάλλον συνιστά αναπόσπαστο κομμάτι του φυσικά αναδυόμενου γραμματισμού τους, αποδείχθηκε από το γεγονός του ότι το 70% των παιδιών πληκτρολόγησαν το όνομά τους με ή χωρίς βοήθεια σε ένα αρχείο Word, τη στιγμή που το 40% των παιδιών αυτών, σύμφωνα με τους γονείς, δεν το έκανε στο σπίτι. Αποδεικνύεται, επίσης, από το ότι το 40% των νηπίων μετέφεραν ακριβώς τις πρακτικές γραφής που έχουν αναπτύξει από τα παραδοσιακά στα ψηφιακά μέσα.

Η μεγάλη απόσταση και ασυνέχεια που επισημαίνεται από έρευνες (Burnett, 2010, McTavish, 2010) αναφορικά με τις ψηφιακές πρακτικές που αναπτύσσουν τα παιδιά στο σπίτι και σε αυτές που καλούνται να καλλιεργήσουν στο σχολικό περιβάλλον, αποδεικνύεται με την παρούσα μελέτη ότι μπορεί να υπερκεραστεί όταν οι εκπαιδευτικοί διερευνήσουν τις ψηφιακές προτιμήσεις, συνήθειες και πρακτικές που οι μαθητές τους υιοθετούν στο σπίτι και τις ενσωματώσουν στο περιβάλλον του νηπιαγωγείου. Μάλιστα, το συνεργατικό περιβάλλον της τάξης που επιτρέπει τη συντροφιά και τη συνεργασία κατά την ενασχόληση με τα ψηφιακά μέσα μπορεί να υποκαταστήσει σε σημαντικό βαθμό

τη βοήθεια που δέχονται στο οικείο περιβάλλον από γονείς ή συγγενείς ή την προτίμηση για ατομική χρήση των μέσων.

Παρά το γεγονός του ότι η παρούσα μελέτη στηρίχθηκε σε έρευνα με περιορισμένο αριθμό νηπίων, τα ευρήματα έρχονται σε συμφωνία με έρευνες που έχουν προηγηθεί και κυρίως αναδεικνύει τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η/ο εκπαιδευτικός στην ενίσχυση του αναδυόμενου γραμματισμού, παραδοσιακού και ψηφιακού, όταν λάβει υπόψη το ότι οι δύο γραμματισμοί συνιστούν ο ένας αναπόσπαστο κομμάτι του άλλου, αλλά φυσικά και τις οικείες πρακτικές των μαθητών του. Οι πρακτικές αυτές που προέρχονται από το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον τους μπορούν να διευκολύνουν το έργο του, αλλά και να επιτύχουν την ενσωμάτωση των εμπειριών των παιδιών στην εκπαιδευτική πράξη.

Βιβλιογραφία

- Barton, D., M., Hamilton & R. Ivanic, (eds.) (2000). *Situated Literacies*. Routledge.
- Barton, D. & C. Lee (2013). *Language online: Investigating digital texts and practices*. Routledge.
- Bers, M. U., Flannery, L., Kazakoff, E. R. & Sullivan, A. (2014). Computational thinking and tinkering: Exploration of an early childhood robotics curriculum. *Computers & Education*, 72, 145-157.
- Burnett, C. (2010). Technology and literacy in early childhood educational settings: A review of research. *Journal of Early Childhood Literacy*, 10(3), 247-270. DOI: 10.1177/1468798410372154
- Chaudron, S., M.E. Beutel, V. Donoso Navarrete, M. Dreier, B. Fletcher-Watson, A.S.Heikkilä & K. Wölfling (2015). *Young Children (0-8) and digital technology: A qualitative exploratory study across seven countries*. JRC; ISPRA.
- Cope, B. & M. Kalantzis, (Eds.) (2016). *A pedagogy of multiliteracies: Learning by design*. Springer.
- Dong, Y., S. Xiao-Ying Wu, W.D. Dong & Y. Tang (2020). The Effects of Home Literacy Environment on Children's Reading Comprehension Development: A Meta-analysis. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 20(2), 63-82. Διαθέσιμο σε: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1251494.pdf>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 3/6/2022
- Hannon, B.A.M. (2018). The Contributions of Informal Home Literacy Activities to Specific Higher-Level Comprehension Processes. *Journal of Education, Training and Studies*. 6(12): 184-194. Διαθέσιμο σε: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6752218/pdf/nihms-1002725.pdf>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 3/6/2022

- Ihmeideh, F. M. (2014). The effect of electronic books on enhancing emergent literacy skills of pre-school children. *Computers & Education*, 79, 40-48.
- Kontovourki, S., Garoufallou, E., Ivarsson, L., Klein, M., Korkeamaki, R.L., Koutsomiha, D., Marci-Boehncke, G., Tafa, E. & Virkus, S. (2017) *Digital Literacy in the Early Years: Practices in Formal Settings, Teacher Education, and the Role of Informal Learning Spaces: A Review of the Literature*. Retrieved 15 September 2022, from <http://repository.afs.edu.gr/handle/6000/367>
- Κουτσογιάννης, Δ. (2007). *Πρακτικές ψηφιακού γραμματισμού νέων εφηβικής ηλικίας και (γλωσσική) εκπαίδευση. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Διαθέσιμο στο: www.greeklanguage.gr/greekLang/files/document/practice/technologikos_grammatismos_3.pdf. Ανακτήθηκε, 11(5), 2011*
- Kumpulainen, K., H.Sairanen & A. Nordstrom (2020). Young children's digital literacy practices in the sociocultural contexts of their homes. *Journal of Early Childhood Literacy*, 20(3) 472-499.
- Lankshear, C. & M. Knobel (2003). New technologies in early childhood literacy research: a review of research. *Journal of Early Childhood Literacy*, 3, 59-82. doi: 10.1177/14687984030031003.
- Lieberman, D.A., C.H. Bates & J. So (2009). Young children's learning with digital media. *Computers in the Schools*, 26(4), 271-283.
- Marsh, J. (2016). The digital literacy skills and competences of children of pre-school age. *Media education*, 7(2), 178-195.
- McTavish, M.E. (2010). *Affordances and Recontextualizations: A Multiple Case Study of Young Children's Engagement in Information Literacy Practices in School and Out of School Contexts*. Doctoral thesis submitted at the University of British Columbia. Διαθέσιμο σε: <https://www.semanticscholar.org/paper/Affordances-and-recontextualizations-%3A-a-study-of-McTavish/72a3efd2c93e6692a2196e7f2e7297458e144829>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 23/5/2022
- Neumann, M.M., G. Finger & D.L. Neumann (2016). A Conceptual framework for emergent digital literacy. *Early Childhood Education Journal*, 45, 471-479. doi:10.1007/s10643-016-0792-z
- Pereira, I.S.P., A. Ramos & J. Marsh (2016). The digital literacy and multimodal practices of young children: engaging with emergent research. In the *Proceedings of the first Training School of COST Action IS1410*, University of Minho, Braga, Portugal, 6th-8th June, 2016.
- Puranik, C.S., B.M. Phillips, C.J. Lonigan & E. Gibson (2018). Home literacy practices and preschool children's emergent writing skills: An initial investigation. *Early Childhood Research Quarterly*, 42 (2018) 228-238.

-
- Roberts, J., J. Jergens & M. Burchinal (2005). *The role of home literacy practices in preschool children's language and emergent literacy skills.*
- Rogers, A. (2008). Informal Learning and Literacy. In B. Street and N.H. Hornberger (eds), *Encyclopedia of Language and Education*, 2nd Edition, Volume 2: Literacy, 1-12, Springer Science+Business Media LLC. Διαθέσιμο σε: https://www.researchgate.net/publication/288910817_Informal_Learning_and_Literacy, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 3/6/2022
- Romero-Tena, R., R. Barragán-Sánchez, C.Llorente-Cejudo & A. Palacios-Rodríguez (2020). The Challenge of Initial Training for Early Childhood Teachers. A Cross Sectional Study of Their Digital Competences. *Sustainability* 2020, 12, 4782; doi:10.3390/su12114782
- Sefton-Green, J., J. Marsh, O. Erstad & R. Flewitt (2016). *Establishing a research agenda for the digital literacy practices of young children: A White Paper for COST Action IS1410.* Διαθέσιμο σε: http://digilitey.eu/wp-content/uploads/2015/09/DigiLitEY_WP.pdf, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 3/6/2022
- Street, B. (2003). What's "New" in New Literacy Studies? Critical Approaches to Literacy in Theory and Practice. *Current Issues in Comparative Education* 5(2), 77-91
- Van Dijk, J.A. (2006). Digital divide research, achievements and shortcomings. *Poetics*, 34(4-5), 221-235.
- Wohlwend, K.E. (2010). *A is for avatar: Young children in literacy 2.0 worlds and literacy 1.0 schools. Focus on Policy.*